

TÜTÜN

at İstatistiği, İstanbul 1295-1308; *Düstur*, Birinci tertip, İstanbul 1289, II, 621-682; a.e., Birinci tertip, İstanbul 1293, III, 326-369; Ahmed Cemâleddin, *Tütüncülük*, İstanbul 1340, s. 12-13; Sâlih Zeki, *Türkiye’de Tütün*, İstanbul 1928; E. C. Corti, *Tütün Keyfi: Tütün İçmenin Menşei, Mücadele ve Zaferi* (trc. Cemal Çağlar), İstanbul 1946, s. 46; Reşad Ekrem Koçu, *Osmanlı Tarihinde Yasaklar*, İstanbul 1950, s. 6-10; N. G. Svoronos, *Le commerce de Salonique au XVIIIe siècle*, Paris 1956, s. 262; B. C. Akehurst, *Tobacco*, New York 1981; J. Baudry, *Jean Nicot: à l’origine du tabac en France*, Lyon 1988; J. Goodman, *Tobacco in History: The Cultures of Dependence*, London 1993, s. 4-8; *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri: 1909, 1913 ve 1914* (haz. Tefik Güran), Ankara 1997, tür.yer.; *İstanbul Ahkâm Defterleri: İstanbul Esnaf Tarihi I* (haz. Ahmet Kal’a v.dğr.), İstanbul 1997, s. 335-336; a.e. II, İstanbul 1998, s. 302-304; *İstanbul Esnaf Tarihi Tahlilleri: İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamı* (haz. Ahmet Kal’a), İstanbul 1998, s. 17-68; Fatma Doğruel – A. Suut Doğruel, *Osmanlı’dan Günümüze Tekel*, İstanbul 2000; P. Schmidt, “Yeni Çağ Avrupa’sında Tütün Ticareti ve Tütün Tüketimi” (trc. Aysel Uzuntaş), *Tütün Kitabı* (ed. Emine Gürsoy Naskali), İstanbul 2003, s. 485-494; Rüsuhi Baykara, “Osmanlı Devletinde İlk Tütün İçme Yasası ve İktisadî Sebebi”, *Ehlkeyfîn Kitabı* (haz. Fatih Tıgılı), İstanbul 2004, s. 301-304; Müjgân Üçer, “Folklorumuzda Tütün ve Sivas’ta Tütün Etnografyası”, a.e., s. 319-333; Fehmi Yılmaz, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Tütün: Sosyal, Siyasî ve Ekonomik Tahlili (1600-1883)* (doktora tezi, 2005), MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü; Çağatay Uluçay, “Tütün ve Kahve Dair”, *Gezici*, sy. 45, Manisa 1941, s. 11-13; E. Birnbaum, “Vice Triumphant: The Spread of Coffee and Tobacco in Turkey”, *Durham University Journal*, XLIX, Durham 1957, s. 21-27; Mübahat S. Kütükoğlu, “Tütün ‘Zer’iyye Resmî ve Dış Tesirlerle Kaldırılması”, *TTK Bildiriler*, VIII (1981), II, 1429-1434; R. Murphey, “Tobacco Cultivation in Northern Syria and Conditions of Its Marketing and Distribution in the Late Eighteenth Century”, *Turcica*, XVII, Paris 1985, s. 205-226.

FEHMI YILMAZ

Tütün Protestosu. 1891-1892’de İran’da yabancı bir şirkete verilen tütün imtiyazına karşı yapılan protesto dinî liderlerin öncülüğünde gerçekleştirilen bir toplumsal hareket niteliği taşır. Protestoya sebep olan olay, Nâsirüddin Şah’ın Avrupa’ya gerçekleştirdiği seyahatlerinin üçüncüsünde İngiltere’de iken 8 Mart 1890’da İngiliz Major Gerald Talbot’e İran’da tütün ekimi, alım ve satımı tekelini içeren elli yıllık bir imtiyaz vermesidir. İmtiyaz, 27 Receb 1307 (20 Mart 1890) tarihinde İmtiyaz-nâme-i Duhâniyyât adlı on beş maddelik bir protokolü her iki tarafın imzalamasıyla gerçekleşmiştir. Antlaşmanın girişinde yer alan, “İran ülkesi sınırlarında üretilen tütün ve tütün mâmullerinin içeride ve dışarıda alım satım ve üretim tekelini, bu imtiyaznâmenin imzalandığı tarihten itibaren

ren elli yıl boyunca Major Gerald Talbot ve ortaklarına aşağıdaki şartlarda verilmiştir” ibaresi imtiyazın kapsamını ortaya koyar. İmtiyazın bu derece kapsamlı oluşundan zarar görecektir olan tüccar iktidar muhaliflerinin desteğiyle bunun kaldırılması yönünde ilk ciddi tepkiyi gösterdi. Özellikle imtiyaz alan şirketin bunun karşılığında İran devletine yıllık 15.000 sterlin gibi çok az miktarda bir ödeme yapması tekel daha tartışılır duruma getirdi ve diğer sebeplerle birlikte imtiyaza karşı güçlü bir cephenin oluşmasına yol açtı. İngiliz şirketinin İran’a ödediği para, İran’dan daha az tütün üreten Osmanlılar’a verdiği meblağa göre çok düşük seviyelerdeydi. Şirket, bu tartışmalara rağmen 1891 yılının baharından itibaren İran’da imtiyaz gereği çalışmalarını başlattı. Tütün imtiyazına ilk tepki bundan doğrudan etkilenen Tahran’daki pazar (Tahran Kapalı Çarşısı) tüccarından geldi ve tütün hareketi çarşı kaynaklı bir tepki şeklinde ortaya çıktı.

Tütün protestosu hareketi ilk defa, Ramazan 1308’de (Mayıs 1891) Fars eyaletinde tütün tüccarlarının önde gelenlerinden Hacı Abbas Urdübâdî’nin tütün tekeline karşı Şiraz çarşısının kapatılmasına ön ayak olmasıyla başladı. Bu esnada Hacı Seyyid Ali Ekber Felâsîrî, Mescid-i Vekîl Camii’nin minberinde genelde hükümet politikalarının ve özede tütün tekelinin aleyhine konuşma yaparak halkı protestoya katılmak için teşvik etti. Ancak hükümet Felâsîrî’yi önce Bûşehr’e, ardından Basra’ya sürdü. Onun sürgüne gönderildiğini öğrenen Şiraz halkı hükümete karşı direnişeye de hükümet kuvvetleri karşısında dağıldı. Tütün protestosu hareketi boyunca Şiraz’da devam eden ulemâ ile tüccar arasındaki iş birliği diğer şehirlere de yayıldı ve dinî liderlerin öncülüğünde sürdürüldü. Hareketi destekleyen dinî önderlerin başında Tebriz’de Hacı Mirza Cevâd, İsfahan’da Âgâ Necefî, Tahran’da Mirza Muhammed Hasan Âştiyânî geliyordu. Irak Sâmerâ’dan Müctehid Mirza Muhammed Hasan Şîrâzî’nin şaha, tekel imtiyazının yol açtığı zararın karşılanmasını ve imtiyazın kaldırılmasını isteyen bir telgraf göndermesi harekete ivme kazandı. Bütün şehirlere yollanan bu telgraf ilk gösterilerin de habercisi oldu. Toplumsal bir protesto ile karşı karşıya kalan Nâsirüddin Şah, Âkâ Ali Âştiyânî’yi hareketin en etkili lideri Mirza Cevâd ile görüşmesi için Tebriz’e gönderdiyse de bir sonuç alınamadı. Bu defa imtiyazın bazı maddelerini değiştirerek protestoları durdurmaya çalıştı ve şirket-

tin İran içinde tütün satışını yasaklayıp sadece yabancı ülkelere satışına izin verdi. Ancak tüccar ve ulemâ bu değişikliği yetersiz görüp protestolarını sürdürdü. Protesto ülke dışındaki İranlı aydın ve gazeteciler tarafından da desteklendi.

Tütün imtiyazını protesto hareketi boyunca en etkili rolü ulemânın fetvaları oynadı; böylece harekete büyük katkı yapan din âlimleri hareketin kontrolünü tamamen ellerinde tuttu. Tütün protestosunda asıl dönüm noktasını, 1891 Kasımında Kerbelâ’daki Şîi müctehidlerinin lideri Mirza Muhammed Hasan eş-Şîrâzî’nin yayımladığı meşhur fetva teşkil etti. Hasan eş-Şîrâzî fetvasında, “Bugün her ne şekilde olursa olsun tütün kullanılması İmam Mehdi el-Muntazar’a karşı savaş yapmakla aynı anlamı taşımaktadır” diyordu. Bu fetva kısa zamanda etkisini gösterdi. Tahran’da ve büyük şehirlerde sigara içimi hızla terk edilmeye başlandı. Tahran Kapalı Çarşısı esnafı dükkânlarını kapatarak eyleme destek verdi. Halk, kendi işlediği geleneksel çubuk ve galyân şeklinde tütün kullanım âdetlerini terketti. Bu arada hükümet, Tahran Meliküttüccarı Hacı Muhammed Hasan’ı dükkânların kapatılmasından sorumlu tutarak Kazvin’e sürgüne gönderdi. Fakat bu önlem de protesto eylemlerini durduramadı. Neticede Nâsirüddin Şah, 1892 yılında İngiliz şirketine antlaşma gereği 500.000 sterlin ödeyip tütün imtiyazını feshetmek zorunda kaldı. Bunun ardından Nâsirüddin Şah, iktidarı için tehlikeli gördüğü her yeniliğe karşı tavır alıp halka yönelik politikalarını sertleştirdi. Aslında tütün protestosunun başlangıçta tütün imtiyazının kaldırılmasından başka bir hedefi yoktu. Bununla beraber protesto eylemleri önemli kazanımları da beraberinde getirdi; bir taraftan şah ve istibdat yönetimine karşı halkın gücünü gösterirken diğer taraftan dinî liderlerin halk kitlelerini meydanlara toplama gücünü ortaya koydu.

BİBLİYOGRAFYA :

N. Keddie, *Religion and Rebellion in Iran: The Tobacco Protest of 1891-1892*, London 1966; Hamid Algar, *Religion and State in Iran, 1785-1906: The Role of the Ulama in the Qajar Period*, Berkeley-Los Angeles 1969, s. 207; Yahyâ Devletâbâdî, *Târîh-i Mu’âşîrî-yâ Hayât-ı Yahyâ*, Tahran 1362 hş., I, 105-111; Gulâm Rızâ Verehrâm, *Târîh-i Siyasî ve Sâzmanhâ-yî İctimâ’î-yî İrân der ‘Aşr-ı Kâcâr*, Tahran 1369 hş., s. 286-300; J. Afary, *The Iranian Constitutional Revolution: 1906-1911*, New York 1996, s. 29-33; Stephen C. Poulson, *Social Movements in Twentieth-Century Iran: Culture, Ideology and Mobilizing Frameworks*, Lanham 2006, s. 85-102; Rıza Kurtuluş, *1906-*

1911 İnan Meşrutiyet Hareketinde Osmanlı Et-kisi (doktora tezi, 2010), MÜ Ortaoğu Araştırmaları Enstitüsü; Ali Rızâ Cevâdzâde, "Mevzî-i Fu-kahâ-yı Şîfa der Kıbâl-ı Temeddün-i Ğarb bâ Te-kîd ber Maġta'-ı Nehđat-i Tenbâkû tâ Meşrûti-yet", *Faşnâme-i 'İlmî, Peġüheři Mütâla'ât-i İn-kilâb-ı İslâmî*, sy. 49, Tahran 1388 ġş., s. 141-162.

RIZA KURTULUŞ

□ FIKİH. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren İslâm dünyasında tütün mâmullerini kullanma alışkanlığının yaygınlaşmasıyla birlikte tütün kullanımının dinî ve hukukî hükümleri konusunda âlimler arasında etkileri günümüze kadar süren yoğun tartışmalar başlamıştır. Bu tartışmalar, özellikle taklidin hâkim olduğu ileri sürülen bir dönemde fikhî düşünceye belli bir canlılık getirmiş, gerek usul gerek fûrû açısından birçok kavramın yeniden ele alınmasına yol açmıştır.

Dinî Hükümü. Konuyla ilgilenen âlimlerin öncelikle, müctehidin bulunmadığını ve daha evvelki müctehidlerin görüşlerinin taklit edilmesinin savunulduğu bir dönemde hakkında âyet, hadis veya seلفتen bir görüşün mevcut olmadığı bir hususta hangi delil ve yöntemle nasıl hüküm verileceği konusunu tartışmak ve ardından tütün kullanımının dinî hükmüne dair görüşlerini fikhin geleneksel metodolojisi ve kavramları çerçevesinde delillendirmek durumunda kaldıkları görülür. Tütün kullanımını hakkında hüküm vermemeyi (tevakkuף) tercih edenler bir yana görüş bildiren âlimler temelde tütünü mubah, mekruh ve haram kabul edenler şeklinde üç gruba ayrılabilir. Ancak tartışma esas itibarıyla haram ve mubah sayanlar arasında cereyan etmiştir.

a) Tütünün mubahlığını savunanlara göre mubahlığın en önemli delili haram veya mekruh olduğuna dair âyet veya hadisin bulunmamasıdır. Yenilip içilenlerden hakkında açık bir nassın sevk edilmediği maddeler aslı mubahlık ilkesine tâbidir (el-En'âm 6/145; el-A'râf 7/32) ve tütün de böyledir. Tütünün haramlığını gerektirecek ölçüde pis olma, sarhoşluk verme, akılı giderme, uyuşturma ve zarar verme özellikleri yoktur. Mubah mallar için yapılan harcamalar israf değildir. Bazı kimselere zarar verdiği, bazılarını sarhoş ettiği kabul edilse bile bundan tütünün herkes için ve her durumda haram sayıldığı sonucu çıkarılamaz, sadece zarar görenler ve sarhoş olanlar için haram kabul edilir. Mubahlık taraftarı âlimler tütünün mutedil mi zaçlı kişiler için zararsız olduğunu, hatta bazı faydalarından söz edebileceğini ileri

sürerken bir kısım âlimler de tütün içmenin yaygınlığını göz önüne alarak müslümanlardan zorluğun giderilmesi, onların çoğunluğunun günahkâr olarak nitelenmemesi ve fitneye yol açılmaması gibi sebeplerle mubahlık hükmünü tercih etmişlerdir.

Tütünün pek çok hastalığa iyi geldiği iddiası da mubahlığı savunan âlimlerin dayanaklarından birini teşkil etmiştir. Nitekim tütünün Mađrib'de yayılmasına öncülük ettiği kaydedilen Şeyh Mansûr'un açıklamalarını özetleyen *Risâle fi menâfi'i devâ'in tusemmâ tebeġa* adlı anonim bir eserde, Dâre Kadısı Ebû Abdullah Muhammed el-Huceyl es-Sâidî'ye ait *Naẓm fi nef'i varaķı şeceretin müsemmâtin tebaġ* adlı benzer içerikli bir manzumede (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1036, vr. 62^{a-b}; Üchûrî de bu manzumeyi nakleder, vr. 152^a-153^b) ve tütünün ateşli savunucularından Abdülġanî b. İsmâil en-Nablusî'nin övgü dolu sözlerle naklettiği uzunca bir kasidesinde (eş-Şulġ, vr. 87^a-88^b; Muhammed Tâlib İbnü'l-Hâc, II, 141-143) çeşitli faydaları sıralanmıştır. Mubahlığını savunan bu gibi eserlerde tütünün iyileştirdiği hastalıkların adı verilmiş, ayrıca birçok ilâve faydasının bulunduğu ileri sürülmüştür. Tütün kullanımının yayılmaya başladığı dönemlerde bu tür iddiaların dikkate alınmasında Batılı hekimlerden aktarılan görüşlerin ve çevreden edinilen bilgi ve gözlemlerin belli bir payından söz edilse de asıl tütün pazarını genişletmek isteyen tüccarların propagandalarının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Zira o dönemde Avrupa kıtasında tütünün birçok hastalığa iyi gelen bir ilâç şeklinde pazarlandığı bilinmektedir. Meselâ yeni keşfedilen Amerika kıtasına giderek orada bitkiler üzerinde araştırma yapan İspanyol hekimi Nicolás Monardes'in *Historia Medicinal de las cosas que se traen de nuestras Indias Occidentales* adlı eserinin (Sevilla 1571) ikinci bölümünde tütün yaprağının otuz altı hastalığa iyi geldiği anlatılmaktadır ki kısa zamanda birçok Batı diline çevrilen bu bölüm, İbn Cânî el-İsrâilî (Şa'bân b. İshak) adlı hekim tarafından bazı açıklama ve eleştirilerle birlikte Arapça'ya tercüme edilmiştir (tercümenin bir nüshası için bk. Köprülü Ktp., Fâzil Ahmed Pařa, nr. 1581, vr. 166^a-169^a). Tütünün mubahlığını savunan ilk müelliflerden Üchûrî de (vr. 148^b-149^a) bu tercümeden yararlandığını açıkça belirtmektedir. Tütünün faydalarına dair verilen bilgiler Avrupa kaynaklı olduğundan Nablusî, Frenkler'in kendi memleketlerindeki tecrübelerine dayana-

rak söylediklerinin kabul edilebileceğini fikhî örnekler üzerinden izaha çalışmıştır (eş-Şulġ, vr. 16^b-17^a). Tütünün mubahlığını savunanlar arasında Hanefîler'den Altıparmak Mehmed Efendi, Şeyhülislam Bahâî Mehmed Efendi, Ahmed b. Muhammed el-Hamevî, Abdülġanî en-Nablusî, M. Murtaẓâ ez-Zebîdî, İbn Âbidîn (Muhammed Emîn), Abdülhay el-Leknevî; Mâlikîler'den Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, Nüreddin el-Üchûrî, Muhammed b. Ahmed ed-Desûki, Ahmed b. Muhammed es-Sâvî; Şâfiîler'den Ebû'l-Vefâ el-Urzî, Şebrâmelîsî, Muhammed eş-Şevberî, İsmâil el-Aclûnî, Abdülkâdir b. Muhammed et-Taberî; Hanbelîler'den Mer'î b. Yûsuf ve Zeynüddin Abdülkâdir el-Harîrî ile Emîr es-San'ânî, Şevkânî gibi âlimler bulunmaktadır.

Bu âlimlerin büyük çoğunluğu kendilerinin tütün kullanmadığını, içilmesini ve özellikle tiryakiliğini hoş karşılamadığını belirtmiş, tütünün helâl diye nitelendirilmesinin mekruh olarak nitelenmesine engel teşkil etmediğini söylemiştir. Tütün içmenin şer'î delillerle haramlığı ispat edilemeyeceği için mubah, kötü kokması ve içenlerin serkeş takımına benzemesi sebebiyle mekruh olduğunu söyleyen Leknevî kerahetle birlikte mubah sayıldığı şeklindeki görüşü orta yol diye nitelermiş ve kerahetsiz mubahlığını ileri sürenlerin görüşlerinin şâz ve geçersiz sayıldığı kaydetmiştir (*Tervihu'l-cinân*, II, 253, 308-309; ayrıca bk. Mer'î b. Yûsuf, s. 113-131). Öte yandan tütünün ilke yönünden mubahlığını savunanlar kullanım şeklinde haramlığını gerektirecek bir unsurun bulunmamasını da şart koşmuşlar ve umumiyetle bu şartlara riayet edilmediğine dikkat çekerek tütün kullanımının haramlıktan uzak kalmadığını ifade etmişlerdir. Dinî veya dünyevî kötü sonuçlar doğurması, meselâ kişinin ibadetlerini ve diğer görevlerini yerine getirmesine engel teşkil etmesi, idarenin koyduğu yasağa muhalefet, bedenî bir rahatsızlık, haddinden fazla içmekten dolayı zarar görme, şarap vb. haram bir maddeyle karıştırma gibi durumlarda tütün içmenin haram olacağını belirtmişlerdir. Ayrıca etkilerinin kişilerin mizaçlarına göre değişebileceğini, bu sebeple tütünün beden ve ruh sağlığına zarar verdiği kişiler için az veya çok zarar veren miktarının ve kullanım şeklinin haram sayılacağını kaydetmişlerdir (Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, s. 109; Muhammed Haccî, I, 249).

b) Tütünün haramlığını savunanlar, bir konu hakkında nas bulunmamasının o ko-